

Radosław Pietrzak

Akademia Pomorska w Słupsku
e-mail: radoslaw.pietrzak@apsl.edu.pl

ORCID 0000-0001-9478-8641

DOI: 10.15290/mhi.2020.19.02.14

Przestępstwa dezercji i samowolnego oddalenia się żołnierza w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

ABSTRAKT

Przestępstwa dezercji oraz samowolnego oddalenia się stanowiły problem odkąd tylko istnieją siły zbrojne. W dawnych czasach przestępstwo dezercji z reguły karane było śmiercią, a w sytuacji bojowej dowódcy zazwyczaj byli uprawnieni do pozbawienia życia dezercera bez jakiegokolwiek postępowania karnego czy choćby dyscyplinarnego. W późniejszych czasach, wraz z postępującą humanitaryzacją przepisy dotyczące omawianych czynów zabronionych stopniowo ulegały liberalizacji na całym świecie. Omawiane czyny oprócz tego, że źle wpływają na morale armii, a w konsekwencji na jej wartość bojową, mogą również wyrzucić negatywny wpływ na społeczeństwo. Ponadto, istotna jest również kwestia dostosowania dotkliwości sankcji za popełnienie wyżej wspomnianych czynów przestępnych zarówno w czasie trwania pokoju jak i w trakcie wojny oraz sytuacji bojowej. Ważną kwestią są także zmiany w sankcjach karnych, jakie następowały na przestrzeni lat w ustawodawstwach obydwu państw socjalistycznych za te przestępstwa. W niniejszej pracy wskazano również fakt, iż czyny przestępne samowolnego oddalenia się oraz dezercji należą do przestępstw tego samego rodzaju, przytoczono na czym polega różnica między nimi, a także wykazano, iż czyn dezercji był bardziej szkodliwy i surowiej karany niż samowolne oddalenie się. Celem artykułu jest wykazanie materialnoprawnych podstaw odpowiedzialności karnej za czyny zabronione dezercji oraz samowolnego oddalenia się w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

ABSTRACT

Crimes of desertion and self moving away in Union of Soviet Socialist Republics and Polish People's Republic

Crimes of desertion and self moving away has been a problem since armed forces have been existing. In the past, crime of desertion mostly had been punishable by the death penalty and in combat situations, combat officers could even kill a deserter without any criminal trial or disciplinary proceedings. When progressive humanitarianization was in progress, penalties for discussed crimes were gradually liberalized in the entire world. Those acts have negative influence not only on the morale of the army and its strength as a consequence, but it can also be bad for society. On the other hand, the very important thing is the severity of the sanction for those prohibited acts in time of peace, in warpath and in combat situations. The next important thing is changes of criminal sanction in legislations of those two socialist countries for previously mentioned acts. In this article it was indicated, that both crimes of desertion and self moving away were similar, the difference between them was indicated and there is notice that act of desertion is more harmful and punished more severely than self moving away. The goal of this article is to show material and legal basis of penal responsibility for crimes of desertion and self moving away in USSR and Polish Peoples Republic.

Słowa kluczowe: dezercja, samowolne oddalenie się, ucieczka, żołnierz, Związek Socjalistycznych Republik Sowietkich, Polska Rzeczpospolita Ludowa

Key words: desertion, self moving away, escape, soldier, Union of Soviet Socialist Republics, Polish People's Republic

Wstęp

Ucieczki żołnierzy z wojska znane były odkąd istnieją siły zbrojne. Już nawet w wojsku rzymskim *emansio* było czynem przestępnym, który był karany śmiercią¹. Żołnierze popełniali przestępstwa przeciwko obowiązkowi pełnienia służby wojskowej zarówno w starożytności, średniowieczu, czasach nowożytnych, jak i obecnie. Dezercję z reguły karano śmiercią, zwłaszcza w okresach konfliktów zbrojnych. Wspomniany czyn oraz samowolne oddalenie się żołnierza należą do przestępstw tego samego rodzaju, jedyna różnica między nimi tkwi w czasie uchylenia się od służby objętym zamiarem sprawcy.

¹ M. Flemming, *Kodeks karny. Część wojskowa. Komentarz*, Warszawa 2000, s. 104.

Znamieniem dezercji jest zamiar trwałego uchylenia się od pełnienia służby wojskowej, natomiast w typie samowolnego oddalenia się żołnierz ma zamiar wrócić na miejsce pełnienia służby. Rozróżnienie tych dwóch czynów dokonane zostało na początku XX w. i aktualnie obowiązuje w przepisach prawa karnego wojskowego wielu państw.

Celem artykułu jest wskazanie materialnoprawnych podstaw odpowiedzialności karnej za dezercję i samowolne oddalenie się w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich oraz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Obydwa byty polityczne były państwami bloku wschodniego (komunistycznego, sowieckiego, socjalistycznego). Armia Czerwona, przemianowana po 1946 r. na Armię Sowiecką, a w konsekwencji również podporządkowane jej Ludowe Wojsko Polskie, miały chronić blok państw socjalistycznych przed ewentualną agresją państw kapitalistycznych, które według władarzy bloku wschodniego stanowiły największe dla nich zagrożenie i mogły zniweczyć osiągnięcia rewolucji październikowej. Przepisy prawa karnego wojskowego musiały być adekwatne do realizacji tego celu.

Początków prawa karnego wojskowego w Związku Sowieckim należy dopatrywać się wówczas, gdy państwo to powstawało, a więc od 1917 r., najpierw jako Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Sowiecka, a potem od 1922 r. jako Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich. Proletariat, jako klasa rządząca, potrzebował swojej armii rewolucyjnej, która chroniłaby nowo powstałe państwo socjalistyczne przed imperialistami ze świata kapitalistycznego. Według Włodzimierza Lenina proletariat, jeśli miał panować, to musiał dowieść tego swoją organizacją wojskową². Zgodnie z doktryną Karola Marksa i Fryderyka Engelsa, starą armię trzeba było zastąpić nową³.

ZSRS w okresie poprzedzającym wejście w życie Kodeksu karnego z 1960 r.

Początkowo komuniści wierzyli, że wraz z upadkiem kapitalizmu zniknie również wszelka przestępczość, a w konsekwencji można było wręcz wysnuć wniosek, iż nawet najbardziej pospolity czyn zabroniony był wymierzony przeciwko nowemu, socjalistycznemu ustrojowi. W ciągu roku od upadku Caratu wydano mnóstwo aktów politycznych i prawnych, w których pojawiały się m.in. przepisy karne materialne, jednak dokumenty te nie typizowały

² W. Czchikwadze, *Radzieckie prawo karne wojskowe. Część ogólna*, tłum. J. Litwin i M.S. Litwin, Warszawa 1952, s. 5.

³ *Ibidem*, s. 6.

czynów zabronionych i w gruncie rzeczy bardziej przypominały odezwy polityczne, niż ustawy⁴.

Jedną z konsekwencji rewolucji październikowej z 1917 r. było przyjęcie przez ustawodawstwo sowieckie zasady obowiązkowej służby wojskowej⁵. Dezercja (*dezertirstwo*) stanowiła najbardziej niebezpieczne przestępstwo przeciwko obowiązkowi wojskowemu, przy czym warto zaznaczyć, że w ówczesnych realiach dopuszczano się go stosunkowo często.

Dekret Rady Pracy i Obrony z dnia 3 czerwca 1919 r. o środkach na rzecz wyeliminowania dezercji⁶ oraz dekret Rady Obrony Robotników i Chłopów z dnia 3 marca 1919 r. o środkach na rzecz walki z dezercją⁷ przewidywały bardzo surowe sankcje karne, w tym karę śmierci⁸. Omawiany czyn przestępny był również ujęty w Dekrecie Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego – „Przepisy dotyczące Rewolucyjnych Trybunałów Wojskowych”⁹. Ustawa ta dotyczyła przestępstw, których mógłby dokonać personel wojskowy.

W Kodeksie karnym przyjętym postanowieniem z dnia 1 czerwca 1922 r.¹⁰ zbrodnie wojskowe zostały ujęte w niezależny rozdział (rozdział VII), składający się z 15 artykułów (art. 200–214), który zawierał ogólną koncepcję przestępstwa wojskowego i szereg odrębnych przestępstw wojskowych. Oznacza to, że ustawodawstwo dotyczące tych przestępstw zostało tym samym włączone do ogólnego systemu prawa karnego.

4 A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 2010, s. 149.

5 Została ona zapisana po raz pierwszy w dekreście o przymusowej rekrutacji do Armii Czerwonej Robotniczej i Chłopskiej, a potem w pierwszej konstytucji RFSRS z 1918 r. *Postanowienie WCIK o Perechode k Wseobszczej Mobilizacji Robocznych i Bedniejszych Krestian w Rabocze-Krestianskiju Krasniju Armiju iz dnia 29 maja 1918 g.*, dostępny w: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRE-T/18-05-29.htm?fbclid=IwAR2lti0J7iPHMt91s-AIBqxd0n4JeHu3JmjfRA3zfsE-yllcT4V_VYzx0.

6 *Postanowieniye Soveta Truda i Oborony RSFSR ot 3 junia 1919 goda O Merach k Iskoreneniu Dezertirstwa*, dostępny w: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&ts=67123616906887307888475869&cacheid=7A139FA D2F960F08639E92B5FCD1BAFC&mode=splus&base=ESU-&n=17441&rnd=D7C7C21CBEDB1ED69EF33CCBE89 2F7F#220zfuwzq1p>, (05.07.2020).

7 *Postanowienie Soveta Truda i Oborony RSFSR ot 3 marta 1919 goda O Mierach Borby s Dezertirstwom*, <http://www.homlib.com/read/dokumenty-1917-1921/1919-03-03-o-merah-po-borbe-s-d-ezertirstvom/1?fbclid=IwAR07feyZ2CWT915AjrWfHfEFeFML9e8A8HscQdBRNdGZsvPtimi9h6kXtz1g0>

8 Kara śmierci w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich była wielokrotnie znoszona całkowicie lub częściowo bądź wprowadzana na nowo; Zob. także: A. Lityński, *Prawo Rosji...*, s. 197.

9 *Dekret Wserosyjskowo Centralnowo Ispolitielnowo Komiteta, Położenie o Rewolucyjnych Wojennych Tribunalach, ot 29 nojabra 1919 g.*, dostępny w: <http://istmat.info/node/38779>, (05.07.2020).

10 *Wsjerosijskij Cienralnyj Ispolitielnyj Komitet, Postanowienie ot 1 junia 1922 g., O Wwiedanii w Diejstwie Ugołownowo Kodeksa R.S.F.S.R.*, dostępny w: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&ts=203282584509410130900429624&cacheid=D1E918EE685E765FE1BEE3E21CFD8BD2&mode=splus&base=ESU&n=42602&rnd=0.4743068328700807#52ntojk6kbs>, (05.07.2020), dalej: k.k. RFSRS z 1922 r.

Zbrodnie wojskowe były rozumiane jako akty żołnierzy Armii Czerwonej i Czerwonej Marynarki Wojennej, skierowane przeciwko ustawowej procedurze pełnienia służby wojskowej i wyznaczania ich przez siły zbrojne, a ponadto te, które ze względu na swój charakter i znaczenie nie mogą być popełnione przez obywateli niebędących wojskowymi lub marynarzami w marynarce wojennej (art. 200). Tak więc k.k. RFSRS z 1922 r. ograniczył pojęcie przestępstwa wojskowego zarówno według podmiotu i przedmiotu a także charakteru czynów przestępnych¹¹.

Wraz z wejściem w życie k.k. RFSRS z 1922 r. przestępstwo dezercji zaczęto nazywać ucieczką (*pobieg*). Znamieniem rozróżniającym czyn zabroniony samowolnego oddalenia od ucieczki był czas nieobecności w wymiarze 6 dni, przy czym, aby nieuzasadnioną nieobecność zakwalifikować jako czyn samowolnego oddalenia istotne było znamię powrotu z własnej woli. Jeśli żołnierz pozostawał nieobecny przez dłuższy czas, to dokonywał czynu przestępnego ucieczki. Samowolne oddalenie karane było na podstawie Karty Dyscyplinarnej. Kary za ucieczkę, czy też nieuzasadnioną nieobecność na mocy art. 204 k.k. RFSRS ponosili również żołnierze, którzy nie wrócili do jednostki bądź miejsca pełnienia służby na czas bez wskazania przyczyny, z powodu podróży służbowych, krótkich wakacji, zwolnień lekarskich oraz innych powodów, dotyczyło to również personelu wojskowego.

Omawiany akt prawny przewidywał przestępstwo ucieczki w typie podstawowym, uprzywilejowanym oraz trzy typy kwalifikowane tego czynu. W typie podstawowym art. 205 pkt. b k.k. RFSRS przewidywał karę do roku pozbawienia wolności oraz konfiskatę mienia w wysokości co najmniej 300 rubli w złocie. W typie uprzywilejowanym tego przestępstwa przewidziana była przez art. 205 pkt. a kara do sześciu miesięcy pozbawienia wolności oraz konfiskaty mienia w wysokości nie mniejszej niż 200 rubli w złocie. Kara mogła jednak być złagodzona tylko w sytuacji, gdy żołnierz dopuścił się przestępstwa ucieczki po raz pierwszy.

Ucieczka dokonana po raz drugi była w typie kwalifikowanym tego czynu i zagrożona sankcją karną w wysokości do 3 lat pozbawienia wolności oraz konfiskatą mienia w kwocie nie niższej niż 300 rubli, było to określone przez art. 205a k.k. RFSRS z 1922 r. W kolejnym z typów kwalifikowanych omawianego czynu zabronionego sankcja karna przewidziana przez art. 205b. wynosiła co najmniej 3 lata pozbawienia wolności w ścisłej izolacji oraz dodatkowo przewidziana była

¹¹ R. W. Zakamoldin, *Stanowlenije otieczestwiennowo wojenno-ugolownowo zakonodatielstwa w so-wjetskij period (1918–1991)*, brak paginacji, s. 1 (tekstu), dostępny w: https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-otechestvennogo-voenno-ugolovnogo-zakonodatelstva-v-sovetskiy-period-1918-1991-gg?fbclid=IwAR31KbA-Ga3wOasDef9MNoQSdJ0KheDl68fDs5O2nuFbLSmnl_vi1Z7neg, (05.07.2020).

konfiskata całego mienia uciekiniera. Takie konsekwencje przewidziane były w przypadku trzeciej ucieczki. Trzeci typ kwalifikowany omawianego czynu polegał na ucieczce w trakcie wojny lub w czasie walki, w tym przypadku w art. 205c (w) przewidziana była kara 3 lat pozbawienia wolności oraz konfiskata mienia, przy czym karę odraczano na czas wojny, żołnierza zaś wysyłano do aktywnych jednostek armii lub floty. Trzeba tutaj też nadmienić, że wedle art. 204 k.k. RFSRS w sytuacji bojowej oddalenie się przez żołnierza od swojej jednostki bądź miejsca pełnienia służby traktowane było jako ucieczka, bez względu na to ile czasu trwała jego nieobecność.

W roku 1922 wszedł w życie traktat o powstaniu Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich¹². W państwie tym obowiązywało zarówno ogólnozwiązkowe jak i republikańskie ustawodawstwo karne. Tym pierwszym nazywano ogół ustaw karnych ustanowionych przez najwyższy organ władzy państwowej ZSRS, miały one moc obowiązującą na terytorium całego Związku Sowieckiego. Republikańskim ustawodawstwem natomiast nazywano ogół ustaw karnych, które ustanawiał najwyższy organ władzy państwowej republiki związkowej. Ustawy te miały moc obowiązującą tylko na terytorium danej republiki¹³. Na mocy art. 20 Konstytucji Stalinowskiej¹⁴ w przypadku rozbieżności między ustawą republiki związkowej a ustawą karną ogólnozwiązkową obowiązywała ta druga¹⁵.

Publikacja ustaw o przestępstwach wojskowych została przekazana kompetencjom państwa w związku z potrzebą zapewnienia jednolitej polityki karnej we wszystkich republikach sowieckich za te przestępstwa. W 1924 r. postanowieniem wprowadzono ustawę o przestępstwach wojskowych¹⁶, składającą się z 19 artykułów.

Zadaniem tego aktu prawnego było ujednoczenie przepisów karno-wojskowych w ustawodawstwach wszystkich republik związkowych. W pracy przepisy te oraz późniejsze zostały opisane na podstawie aktów prawnych Rosyjskiej Fe-

¹² *Dogovor ob Obrazowanii soiuza sowietskich socialistycznych republik, data sozdania; 30 dekabra 1922 goda*, dostępny w: https://ru.wikisource.org/wiki/Договор_об_образовании_Союза_Советских_Социалистических_Республик, (05.07.2020).

¹³ W. Mieńszagin, Z. Wyszyńska, *Radzieckie Prawo Karne*, Warszawa 1953, s. 33.

¹⁴ *Konstitutsija (Osnownoj Zakon) Sojuza Sowetskich Socialistycznych Republik (utwierdzona postanowieniem Czrezwyczajnowo VIII Zjezda Sowelow Sojuza Sowetskich Socialistycznych Republik ot 5 dekabra 1936 goda)*, dostępny w: [https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_СССР_\(1936\)/Исходная_редакция](https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_СССР_(1936)/Исходная_редакция), (18.11.2020).

¹⁵ W. Mieńszagin, Z. Wyszyńska, op. cit., s. 33.

¹⁶ *Centralnyj Ispiolitielnyj Komitet SSSR, Postanowienie ot 31 oktjabra 1924 goda, Polożenie o Woiskich Priestuplениach*, dostępny w: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=16651&fbclid=IwAR12tfD6vyw5NaHsA0UAD0Im3Hq67eMs3TVYQd-cxR52vJQDmQMPr3_Daho#09225731456791852CENTRALNY%20KOMITET%20WYKONAWCZY%20ZSSR, (05.07.2020).

deracyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, gdyż pełniła ona rolę dominującą w ZSRS przez cały okres jego istnienia.

Nowy kodeks karny Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej wszedł w życie w 1926 r. postanowieniem Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego¹⁷. Przepisy dotyczące przestępstw wojskowych wprowadzone w tym akcie prawnym zostały przepisane z Ustawy o Przestępstwach Wojskowych¹⁸.

Znamiona samowolnego oddalenia się żołnierza od jednostki albo miejsca pełnienia służby pozostały takie same jak w poprzednim kodeksie z tą różnicą, iż w k.k. RFSRS z 1926 r. przepis ten zawarty był w art. 193.5. Zmieniły się sankcje karne za przestępstwo ucieczki. Zmiany dotyczyły zarówno typu podstawowego, uprzywilejowanego jak i typów kwalifikowanych omawianego czynu zabronionego.

Typ podstawowy ucieczki przewidziany był w art. 193.6 pkt. b k.k. RFSRS z 1926 r. Przepis ten przewidywał sankcję karną jednego roku pozbawienia wolności, natomiast w pkt. a przewidziany był typ uprzywilejowany tego przestępstwa i w tym przypadku była przewidziana kara do 3 miesięcy pozbawienia wolności.

W Kodeksie przewidziano trzy typy kwalifikowane ucieczki. Pierwszy z nich polegał na dokonaniu tego czynu zabronionego po raz drugi, sankcja karna za ten czyn przewidziana w art. 193.7 omawianego aktu prawnego wynosiła do 2 lat pozbawienia wolności ze ścisłą izolacją. Kolejny typ kwalifikowany omawianego czynu zabronionego zawarty w tym samym przepisie to ucieczka po raz trzeci lub więcej, za ten czyn przepis dekretu przewidywał karę pozbawienia wolności na okres nie krótszy niż 3 lata, ponad to sąd musiał zdecydować w werdykcie o nałożeniu na żołnierza obowiązku dalszej służby w wojsku.

Trzeci typ kwalifikowany stanowiła ucieczka w trakcie wojny, lub sytuacji bojowej. Za taki czyn na mocy art. 193.8 k.k. RFSRS z 1926 r. przewidziana była kara śmierci bądź w razie wystąpienia okoliczności łagodzących żołnierz mógł otrzymać karę pozbawienia wolności nie niższą niż 3 lata, co więcej stosowany był środek karny w postaci konfiskaty mienia. Sąd mógł również wstrzymać wykonanie kary na czas wojny i przydzielić skazanego do aktywnej bojowo jednostki armii bądź marynarki wojennej.

W późniejszym okresie zaszło kilka zmian dotyczących przestępstwa samowolnego oddalenia się oraz ucieczki. Wraz z wejściem w życie ustawy Prezydium

¹⁷ *Postanowienie Wsjesrosijskij Cienralnyj Ispolitielnyj Komitet ot 21.11.1926 g. o Wwedenii i Dejstwie Ugołownowo Kodeksa R.S.F.S.R. redakcji 1926 goda (wmeste s Ugołownym Kodeksom R.S.F.S.R.)*, dostępny w: [http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=3274#021811248682404516,\(05.07.2020\)](http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=3274#021811248682404516,(05.07.2020)), dalej: k.k. RFSRS z 1926 r.

¹⁸ R. W. Zakamołdin, op. cit., brak paginacji, s. 1 (tekstu).

Rady Najwyższej ZSRS z 6 lipca 1940 roku¹⁹ czyn oddalenia się od miejsca pełnienia służby powyżej określonego czasu przewidzianego w przepisach znów nazywano dezercją, a nie ucieczką, co oddawało istotę tego przestępstwa w sposób bardziej ścisły i prawidłowy²⁰.

Następna zmiana polegała na zawarciu znamion przestępstw samowolnego oddalenia się oraz dezercji przez ustawodawcę w jednym artykule. Elementem, na jaki należy również zwrócić uwagę jest podmiot przestępstwa, mianowicie w tekście dekretu było jasno napisane, że zmiany dotyczyły szeregowców oraz podoficerów, co znaczy, iż oficerów nadal sądzono na podstawie przepisów obowiązujących przed wprowadzeniem zmian w akcie prawnym i odpowiadali oni za przestępstwo uciezki.

Szeregowcy oraz podoficerowie Armii Czerwonej odpowiadali za przestępstwo dezercji oraz samowolnego oddalenia się na podstawie nowych przepisów zawartych w art. 193.7 k.k. RFSRS z 1926 r. Względem oficerów natomiast do czasu wydania kolejnej ustawy obowiązywały przepisy poprzedniej redakcji. W związku z tym, jeśli były różnice między starymi i nowymi przepisami trzeba było zastosować różniczkową analizę przestępstw samowolnego oddalenia się i dezercji w zależności od tego, czy danego czynu zabronionego dokonał szeregowiec lub podoficer czy też oficer²¹.

Przepisy zostały przez ustawę wyraźnie zaostrzone, na podstawie art. 193.7 pkt. a k.k. RFSRS z 1926 r. za nieuzasadnioną nieobecność do dwóch godzin szeregowiec lub podoficer otrzymywali karę dyscyplinarną, w tym przypadku mowa więc o wykroczeniu dyscyplinarnym. Wyższą sankcją karną kodeks przewidywał za samowolne oddalenie się przez szeregowca lub podoficera trwające dłużej niż dwie godziny, czy też mniej niż dwie godziny, ale dokonaną więcej niż raz. Na mocy art. 193.7 pkt b za wymieniony czyn szeregowiec lub podoficer odpowiadał przed Trybunałem Wojskowym i groziła mu kara od 6 miesięcy do 2 lat pozbawienia wolności i był to typ podstawowy tego czynu zabronionego.

W typie kwalifikowanym omawianego czynu zabronionego była nieobecność szeregowca lub podoficera w czasie wojny, art. 193.7 pkt c (w) dekretu za taki czyn przewidywał karę od 3 do 7 lat pozbawienia wolności. Przestępstwo dezercji określał art. 193.7 pkt d (g) k.k. RFSRS z 1926 r. Szeregowiec lub podoficer dopuszczał się tego czynu zabronionego w momencie, gdy jego nieuzasadniona

¹⁹ Ukaz ten wprowadzał zmiany nie tylko w k.k. RFSRS z 1926 r. ale również w ustawie o przestępstwach wojskowych z 1924 r. a w konsekwencji w ustawodawstwach wszystkich republik sowieckich. *Prezidium Pierchownowo Sowietu SSSR, Ukaz ot 6 iulija 1940 goda Ob. Izmenienii punktow „a” – „g” ct. 193 Ugołownowo Kodeksa RSFSR*, dostępny w: [https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_BC_CCCP_от_6.07.1940_об_изменении_пунктов_«а»_—_«Г»_ст._193_УК_РСФСР_\(05.07.2020\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_BC_CCCP_от_6.07.1940_об_изменении_пунктов_«а»_—_«Г»_ст._193_УК_РСФСР_(05.07.2020)).

²⁰ W. Czchikwadze, *Radzieckie prawo karne wojskowe. Część szczególna*, tłum. J. Litwin i M.S. Litwin, Warszawa 1952, s. 40.

²¹ Ibidem.

nieobecność trwała więcej niż jeden dzień. Za czyn ten omawiany akt prawny przewidywał sankcję karną w wysokości od 5 do 10 lat pozbawienia wolności i był to typ podstawowy tego czynu przestępnego.

Typ kwalifikowany tego czynu stanowiła dezercja w czasie wojny i wówczas sankcją karną na mocy art. 193.7 pkt d (g) była kara śmierci przez rozstrzelanie oraz konfiskata mienia²².

Przepisy te obowiązywały w niezmienionym kształcie aż do wydania nowego aktu normatywnego w 1960 r.

Kodeks karny ZSRS z 1960 r.

W dniu 25 grudnia 1958 r. została uchwalona przez Radę Najwyższą ZSRS ustawa ogólnozwiązkowa „Zasady ustawodawstwa karnego ZSRS i republik związkowych”²³. Przepisy tego aktu normatywnego zostały w pełni odtworzone w rozdziale XII kodeksu karnego RFSRS²⁴ uchwalonego dnia 27 października 1960 r. przez Radę Najwyższą RFSRS²⁵, wszedł on w życie 1 stycznia 1961 r.²⁶

Czyn zabroniony samowolnego oddalenia był określony w art. 245 i 246 k.k. RFSRS z 1960 r. Trzeba tutaj jednak nadmienić, że znamiona omawianego przestępstwa, ramy czasowe oraz przewidziane sankcje karne były nieco inne w przypadku poborowych (szeregowców oraz podoficerów służby terminowej, żołnierzy służby zasadniczej). Przepisy art. 245 k.k. RFSRS z 1960 r. były przewidziane wyłącznie dla żołnierzy służby zasadniczej, natomiast przepisy art. 246 dekretu w zależności, w którym punkcie, dotyczyły zarówno żołnierzy służby terminowej jak i oficerów oraz żołnierzy służby nadterminowej (zawodowej).

W typie podstawowym omawianego czynu było samowolne oddalenie się z jednostki lub miejsca służby w celu uniknięcia służby wojskowej, czy też niestawienie się na czas w miejscu pełnienia służby w tym samym celu. Nieobecność musiała trwać minimum 1 dzień, ale nie dłużej niż 3 dni, chyba że czyn ten był dokonany po raz kolejny w okresie krótszym niż trzy miesiące, wówczas nieobecność poborowego mogła trwać nawet krócej niż doba. Sankcja karna przewidziana przez art. 245 pkt a polegała na wysłaniu poborowego do batalionu dyscyplinarnego na okres od 3 miesięcy do 2 lat.

²² Zob. także W. Mieższagin, Z Wyszynska, op. cit., s. 329-331.

²³ *Zakon SSSR ot 25 dekabra 1958 goda Ob Ugołownych Otwietstwiennosti za Woinskie Prestuplieniia*, dostępny w: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=1598#003228175952505996>, (05.07.2020); Zob. także: A. Lityński, *Prawo Rosji...*, s. 185.

²⁴ P. Szczemieliłow, *Ustawodawstwo karne ZSRR i nowy kodeks karny RSFR*, Muzeum Historii Polski 1961, s. 106, dostępny w: [http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1961-t5-n5\(41\)/Palestra-r1961-t5-n5\(41\)-s102-109/Palestra-r1961-t5-n5\(41\)-s102-109.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1961-t5-n5(41)/Palestra-r1961-t5-n5(41)-s102-109/Palestra-r1961-t5-n5(41)-s102-109.pdf), (05.07.2020).

²⁵ *Zakon RSFSR ot 27.10.1960 Ob Utwierżdenii Ugołownowo Kodeksa RSFSR (Wmeste s „Ugołownom Kodeksom RSFSR”)*, dostępny w: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=36911#05758952513370255>, (05.07.2020), dalej: k.k. RFSRS z 1960 r.

²⁶ Zob. także. A. Lityński, *Prawo Rosji...*, s. 185.

Omawiany akt prawny przewidywał kilka typów kwalifikowanych tego czynu. Pierwszy z nich polegał na popełnieniu omówionego wyżej czynu w czasie wojny. Sankcja karna za to przewidziana była w art. 245 pkt b dekretu i wynosiła od 2 do 10 lat pozbawienia wolności. W kolejnym typie kwalifikowanym było popełnienie przez poborowego dokładnie tego samego czynu, będącego w batalionie dyscyplinarnym, art. 245 pkt c (w) przewidywał za ten czyn karę pozbawienia wolności od 1 do 3 lat.

W przypadku wystąpienia okoliczności łagodzących za popełnienie czynu samowolnego oddalenia w typie podstawowym art. 245 pkt d (g) przewidywał możliwość zastosowania względem poborowego kary dyscyplinarnej przewidzianej w odrębnych przepisach.

W drugim typie podstawowym samowolnego oddalenia było również samowolne pozostawienie jednostki lub miejsca pełnienia służby tudzież niestawienie się w miejscu pełnienia służby na czas przez poborowego w okresie dłuższym niż 3 dni, ale nie dłuższym niż miesiąc. Za czyn ten przewidziana była sankcja karna od 1 do 5 lat pozbawienia wolności, określona w art. 246 pkt a. Tej samej karze podlegali oficerowie oraz podoficerowie służby nadterminowej (służby zasadniczej, podoficera zawodowego), którzy dopuścili się przestępstwa samowolnego oddalenia na czas nie krótszy niż 10 dni, lecz nie dłuższy niż miesiąc. Jeżeli czyn ten został przez oficera lub podoficera zawodowego wielokrotnie powtórzony w ciągu roku, to czas nieobecności musiał być nie krótszy niż 3 dni lecz nie dłuższy niż 10 dni, kara w tym przypadku na podstawie art. 246 pkt b wynosiła od 1 do 5 lat pozbawienia wolności.

W typie kwalifikowanym samowolnego oddalenia się względem wszystkich żołnierzy była nieobecność przekraczająca miesiąc. Przepis art. 246 pkt c(w) przewidywał w tym przypadku karę od 3 do 7 lat pozbawienia wolności. Kolejny typ kwalifikowany omawianego czynu określony był w pkt d (g), dotyczył popełnienia przestępstwa samowolnego porzucenia jednostki lub miejsca pełnienia służby w czasie wojny na czas dłuższy niż doba. Sankcja karna w tym przypadku wynosiła od 5 do 10 lat pozbawienia wolności²⁷.

Przestępstwo dezercji określał art. 247 k.k. RFSRS z 1960 r. Typ podstawowy omawianego czynu przestępnego opisany był w pkt. a tego artykułu i zagrożony sankcją karną od 3 do 7 lat pozbawienia wolności. Typem kwalifikowanym omawianego czynu przestępnego była dezercja w czasie wojny i za taki czyn art. 247 pkt b przewidywał karę od 5 do 10 lat pozbawienia wolności oraz karę śmierci. Sankcje karne były nieco inne dla oficerów oraz podoficerów służ-

²⁷ Zob. także. J. Muszyński, *Prawo karne wojskowe państw socjalistycznych*, Warszawa 1967, s. 115-116.

by nadterminowej. W ich przypadku sankcje karne za dezercję w czasie pokoju wynosiły od 5 do 7 lat, a w czasie wojny od 7 do 10 lat pozbawienia wolności lub karę śmierci. Sankcje te zawarte były odpowiednio w pkt. c(w) oraz d(g) art. 247 KK RFSRS z 1960 r.

Osobny typ przestępstw samowolnego oddalenia się oraz dezercji przewidywał art. 248 k.k. RFSRS z 1960 r., mógł to być typ kwalifikowany każdego z tych czynów. W tym przypadku przestępstwo polegało na samowolnym oddaleniu od jednostki albo miejsca służby przez żołnierza zarówno poborowego jak i oficera czy podoficera zawodowego w sytuacji bojowej. Za czyn ten przewidziana była kara śmierci albo pozbawienia wolności na czas od 3 do 10 lat²⁸.

Początki prawa karnego wojskowego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Początków prawa karnego wojskowego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, należy dopatrywać się u schyłku II wojny światowej, gdy Armia Czerwona wkraczała na ziemie II Rzeczypospolitej, a swoją działalność rozpoczynał Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. W tym okresie było już wiadomo, że Polska nie będzie jedną z republik Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich, w związku z czym pojawił się problem co do źródeł polskiego prawa, również prawa karnego wojskowego. Bezsporne było, że nowe państwo polskie musiało kierować się rozwiązaniami, jakie zostały wprowadzone u „wschodniego brata”, gdyż nawiązanie do przepisów obowiązujących w Rzeczypospolitej międzywojennej było niezgodne z ówczesnym podejściem komunistycznych polityków, według których przepisy we wcześniej wspomnianym państwie były „burżuazyjne” i nieadekwatne do nowej socjalistycznej rzeczywistości.

W 1943 r., w sposób nielegalny przez uchwałę Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich w ZSRR z dnia 7 lipca 1943 r.²⁹ wprowadzono Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR³⁰. Ten akt prawny w żaden sposób nie ustosunkowywał się do Kodeksu Karnego Wojskowego z dnia 21 października

²⁸ Zob. także: J. Muszyński, *Prawo karne...*, s. 121-122.

²⁹ Sąd Najwyższy w swoim orzeczeniu uznał, iż Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR z 1943 r. nie miał mocy obowiązującego prawa karnego, gdyż został wydany przez organ nieposiadający legitymacji do stanowienia przepisów rangi kodeksowej. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 czerwca 2001 r., WKN 13/01 LEX nr 76250, (05.07.2020); Zob. także: A. Lityński, *Prawo karne w okresie PKWN – wahania i decyzje*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2015, nr XV(1), s. 63.

³⁰ Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, Wydawnictwo I Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR 1943, dalej: KWPSZ.

1932 roku³¹. Co więcej, kodeks ten nie uchylał swojego poprzednika, traktował wyżej wymieniony akt prawny tak, jakby w ogóle nie istniał³².

Ze względu na ustanowioną moc obowiązującą KWPSZ można było stosować jedynie do żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych w Związku Sowieckim oraz pracowników najemnych zatrudnionych w tej organizacji. Z tego względu nie jest do końca pewne, czy formalnie można było stosować ten kodeks w chwili, gdy z Armii Ludowej oraz Armii Polskiej w ZSRR utworzone zostało Wojsko Polskie (21 lipca 1944 r.)³³.

Omawiany akt prawny był względnie krótki i zwięzły, zawierał mnóstwo luk oraz braków, był on prawdopodobnie opracowany przez radzieckich oficerów służby sprawiedliwości Pierwszej Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki oraz tłumaczy aktów radzieckich. Z powyższego wynikały duże błędy językowo-terminologiczne³⁴. Inną znaczącą wadą był brak definicji przestępstwa zarówno materialnej jak i formalnej, co więcej na mocy art. 1 KWPSZ stosowano kary na zasadzie analogii, co w konsekwencji powodowało, iż ten akt prawny był zacořany i nieprzystający do ustawodawstwa funkcjonującego ówczesnie w krajach cywilizowanych, gdyż powracał do zasad odrzucanych już w XVIII w. przez Cesarego Beccarię i szkołę racjonalistyczno-humanitarną epoki Oświecenia³⁵.

Kodeks ten (KWPSZ) znacząco odbiegał od treści oraz wartości powszechnie przyjętych w warunkach europejskich od czasu Oświecenia, przykładem tego jest zasada stosowania analogii zawarta w omawianym akcie prawnym. Między innymi z tego względu zachodziło niebagatelne różnicowanie między tym kodeksem a k.k.w. z 1932 r.³⁶

Sankcje karne przewidziane przez KWPSZ za przestępstwa samowolnego oddalenia się oraz dezercji niewiele odbiegały surowością od tych, które przewidywała ówczesnie obowiązująca ustawa sowiecka.

Czyn zabroniony samowolnego oddalenia się przewidziany był w art. 37 i 39 omawianego aktu prawnego. W typie podstawowym tego czynu było samowolne

³¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. – Kodeks karny wojskowy, Dz.U. 1932 nr 91, poz. 765, dalej: k.k.w. z 1932 r.

³² A. Lityński, *Prawo karne w okresie PKWN...*, s. 64; Zob. także: idem, *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojskowe przed wrześniem 1944 r.*, [w:] „Pamięć i Sprawiedliwość”. *Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej*, Warszawa 1996, t. 39, s. 77.

³³ Idem, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 26.

³⁴ Idem, *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013, s. 110.

³⁵ Idem, *Rok 1943 w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR: Tworzenie wojskowego prawa sądowego*, [w:] *Historia Prawa – Historia Kultury. Liber Memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagińska, H. Olszewski, Poznań 1994, s. 412.

³⁶ A. Lityński, *Z problematyki legalności aktów prawnych Polski Ludowej. W związku z orzeczeniem Izby Wojskowej Sądu Najwyższego z 19 czerwca 2001 r.*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2006, t. IX. cz. 2, s. 458.

oddalenie się przez szeregowca lub podoficera po raz pierwszy na czas dłuższy niż dwie godziny, nieprzekraczający doby oraz dwukrotne samowolne oddalenie na czas nieprzekraczający dwóch godzin. Sankcja karna przewidziana za to przestępstwo wynosiła od 3 miesięcy do 2 lat pozbawienia wolności.

W typie kwalifikowanym tego czynu było dwukrotne samowolne oddalenie się przez szeregowca lub podoficera na czas dłuższy niż 2 godziny, wówczas przewidziana była kara pozbawienia wolności od 2 do 10 lat. Drugi typ kwalifikowany tego czynu stanowiło samowolne opuszczenie oddziału lub miejsca pełnienia służby w sytuacji bojowej, w tym przypadku KWPSZ przewidywał karę śmierci. Przy okolicznościach szczególnie łagodzących przewidziana była kara nie krótsza niż 3 lata pozbawienia wolności.

Przestępstwo dezercji określono w art. 38 omawianego Kodeksu i za ten czyn przewidziana była kara śmierci, jeśli miały miejsce okoliczności szczególnie łagodzące, sankcja karna przewidziana w przepisach tego aktu prawnego wynosiła 10 lat pozbawienia wolności. Z przepisów omawianego kodeksu wynikało, że oficerowie odpowiadali jedynie za przestępstwo dezercji oraz samowolnego oddalenia się w sytuacji bojowej.

Samowolne oddalenie oraz dezercja w Kodeksie Karnym Wojska Polskiego z 1944 r.

Nim weszła w życie nowa ustawa planowano wprowadzić inne akty prawne, mianowicie kodeksy z 30 maja 1944 r. o których w gruncie rzeczy niewiele wiadomo, a które ostatecznie nie ujrzały światła dziennego³⁷.

Dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego dnia 23 września 1944 r.³⁸ został wprowadzony Kodeks karny Wojska Polskiego. Dopiero ten dekret uchylał k.k.w. z 1932 r. Od tamtej pory przez ponad 25 lat KKWP obowiązywał w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Omawiany akt prawny wykorzystywany był nie tylko do karania czynów przestępnych w wojsku, ale także do zwalczania opozycji politycznej, również osób cywilnych³⁹.

Przepisy zawarte w KKWP pisane były na wzór przepisów obowiązujących w Związku Sowieckim. Często przewidywały karę śmierci. Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu opisane były w art. 115-124 dekretu.

Kwestię odpowiedzialności karnej za samowolne oddalenie się regulował art. 115. Dla typu podstawowego tego czynu określonego w art. 115 § 1 przewidziana

³⁷ A. Lityński, *Początki służby sprawiedliwości w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR (1943 r.)*, [w:] *Dawne prawo i myśl prawnicza*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków, s. 243.

³⁸ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz. U 1944, nr 6, poz. 27), dalej: KKWP.

³⁹ A. Lityński, *Historia...*, s. 111; Zob. także: idem, *Początki prawa komunistycznego...*, s. 83.

była sankcja karna w wysokości do 3 lat pozbawienia wolności, bądź też była to kara aresztu lub skierowanie do oddziału karnego.

W jednym z typów kwalifikowanych tego przestępstwa było samowolne oddalenie się żołnierza w trakcie wojny. Za taki czyn groziła kara więzienia albo kara śmierci, co przewidywał art. 115 § 2 KKWP. Jeżeli żołnierz dopuścił się tego czynu powtórnie, z zaborem broni, bądź też popełnienia czynu w zмовie z innymi żołnierzami podlegał karze do 5 lat pozbawienia wolności, natomiast w trakcie wojny nawet karze śmierci, co określone było w artykule 118 § 2 w zw. z art. 115 § 1 dekretu i stanowiło typ kwalifikowany omawianego czynu przestępnego.

Kara śmierci groziła również temu, kto dopuszczał się samowolnego oddalenia w sytuacji bojowej, co sankcjonował art. 119 w zw. z art. 118 § 1 w zw. z art. 115 § 1 KKWP, tutaj trzeba nadmienić, iż wraz z najwyższą sankcją karną przewidziana była kara dodatkowa przepadku mienia, co przewidywał art. 48 w zw. z art. 46 § 1 KKWP.

Kwestia, na którą należy zwrócić szczególną uwagę to fakt, iż przepisy w KKWP nie mówiły wprost o takim czynie jak dezercja, jednak na podstawie art. 121 dekretu można wywnioskować, że czas, jaki rozgraniczał czyny samowolnego oddalenia się i dezercji to 14 dni, a w trakcie wojny był to jeden dzień nieobecności żołnierza. Jeśli sprawca powróciłby przed czasem określonym w ustawie, była to przesłanka dla sądu do nadzwyczajnego złagodzenia kary za ten czyn.

Wśród przestępstw wojskowych opisane było również uchylanie się od służby wojskowej przez osoby cywilne, które były do niej powołane. Takie rozwiązanie było stosowane w niektórych krajach, choć wydaje się być kwestią sporną, czy taki czyn należało zaliczać do przestępstw wojskowych, biorąc pod uwagę, iż jego podmiotem mógł być jedynie żołnierz, a nie osoba cywilna⁴⁰.

Zmiany w sankcjach karnych za dezercję oraz samowolne oddalenie się po nowelizacjach przepisów w Kodeksie Karnym Wojska Polskiego

Omawiany Kodeks był nowelizowany niejednokrotnie. Najistotniejsze zmiany w KKWP z punktu widzenia tego artykułu zaszły dwukrotnie. Pierwsza ważna modyfikacja nastąpiła wraz z wejściem w życie dekretu z dnia 13 maja 1953 r.⁴¹. Po nowelizacji tej przepisy polskiego aktu prawnego nieco bardziej upodobniły się do tych, które obowiązywały w Związku Sowieckim. Wprowadzały one zróżnicowanie kar względem żołnierzy służby terminowej (zasadniczej) oraz żołnierzy zawodowych (oficerów, podoficerów nadterminowych), przestępstwo dezercji zostało określone w sposób wyraźny. Przepisy KKWP przewidywały

⁴⁰ J. Muszyński, *Prawo karne...*, s. 106.

⁴¹ Dekret Rady Państwa z dnia 13 maja 1953 r. o zmianie niektórych przepisów Kodeksu Karnego Wojska Polskiego (Dz.U. 1953 nr 27, poz. 104).

jednak więcej typów przestępstwa dezercji niż k.k. RFSRS z 1926 r. W dniu 31 grudnia 1956 r. Rada Państwa wydała dekret⁴² nowelizujący KKWP⁴³, wszedł on w życie 12 stycznia 1957 r. Nowe przepisy były już łagodniejsze od poprzednich.

Przestępstwo samowolnego oddalenia się było opisane w art. 108. Nowe przepisy przewidywały dwa typy podstawowe omawianego przestępstwa. Pierwszy typ podstawowy opisany w art. 108 § 1 polegał na opuszczeniu jednostki przez szeregowca lub podoficera i za czyn ten groziła kara pozbawienia wolności do lat dwóch, lub kara aresztu. Drugi typ podstawowy tego czynu określono w art. 108 § 2 KKWP i polegał na tym, że szeregowiec lub podoficer opuścił swoją jednostkę lub miejsce służby albo pozostawał poza nimi na podstawie uzyskanego po temu zezwolenia, poprzez wprowadzenie przełożonego w błąd⁴⁴. W § 3 przewidziane było dokonanie któregoś z wyżej wymienionych czynów przez szeregowca lub podoficera w czasie wojny, był to typ kwalifikowany samowolnego oddalenia się zagrożony sankcją karną od 2 do 5 lat pozbawienia wolności. Przepis art. 108 § 4 z kolei stanowił, że przepisów § 1 i 2 nie stosuje się do podoficerów nadterminowych.

Należy nadmienić, iż w zmienionych przepisach KKWP nie było przewidziane żadne kryterium czasowe dla czynu samowolnego oddalenia się. Przyjmowano jedynie, że przebywanie poza jednostką lub miejscem służby w czasie dłuższym niż 14 dni oznaczało dezercję⁴⁵.

Przestępstwo dezercji określał art. 109 KKWP. Typ podstawowy omawianego czynu opisany był w art. 109 § 1 dekretu. Przepis ten stanowił, że żołnierz, który dopuszczał się dezercji w celu dłuższego lub trwałego uchylecia się od służby, czyli opuszczał swoją jednostkę lub miejsce służby albo pozostawał poza nimi podlegał karze pozbawienia wolności do lat 5.

Dekret przewidywał trzy typy kwalifikowane przestępstwa dezercji. Pierwszy z nich określony był w przepisie art. 109 § 2 i polegał na dokonaniu tego czynu w czasie wojny, za co groziła sankcja karna pozbawienia wolności na czas co najmniej 5 lat albo kara śmierci. Drugi typ kwalifikowany opisany był w § 3 i polegał na dezercji z zaborem broni. Czyn ten zagrożony był karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 2 lata, a w czasie wojny 10 lat pozbawienia wolności lub karą śmierci. Taka sama sankcja karna była przewidziana za dezercję w porozumieniu z co najmniej jednym innym żołnierzem, co określone było w § 4. Kara dodatkowa w postaci przepadku mienia pozostała niezmieniona.

42 Dekret Rady Państwa z dnia 31 grudnia 1956 r. o zmianie niektórych przepisów Kodeksu Karnego Wojska Polskiego (Dz.U. 1957 nr 1, poz. 2).

43 Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1957.22.107 t.j. z dnia 26.04.1957), dalej: KKWP.

44 J. Muszyński, *Prawo karne...*, s. 108.

45 Ibidem, s. 109.

Jeżeli żołnierz powrócił do swojej jednostki lub miejsca pełnienia służby w czasie nieprzekraczającym 14 dni, a w czasie wojny 2 dni, sąd mógł zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

Samowolne oddalenie oraz dezercja w Kodeksie karnym z 1969 r.

W dniu 1 stycznia 1970 roku nastąpiła zmiana w ustawodawstwie wraz z przyjęciem nowego Kodeksu karnego uchwalonego 19 kwietnia 1969 r.⁴⁶ Przepisy prawa karnego wojskowego nie znajdowały się już w odrębnej ustawie, lecz zostały przeniesione do Kodeksu karnego, tworząc jedną z jego części⁴⁷. Przepisy dotyczące przestępstw przeciwko obowiązkowi pełnienia służby wojskowej określały art. 303-308 k.k. z 1969 r.

Samowolne oddalenie się, aby mogło być uznane za przestępstwo, musiało trwać więcej niż dwie doby, chyba że podobnego czynu sprawca dopuścił się wcześniej, czy też w ciągu poprzedzających 6 miesięcy był ukarany dyscyplinarnie aresztem, wówczas mógł to również być czas krótszy niż wymieniony. Za taki czyn, sankcja karna wynosiła do 2 lat pozbawienia wolności co określał art. 303 § 1 i 2 k.k. z 1969 r. Jeśli żołnierz dopuścił się samowolnego oddalenia jeden raz, na czas krótszy niż dwie doby, wówczas taki czyn stanowił tzw. przewinienie dyscyplinarne⁴⁸.

W sytuacji, gdy żołnierz dopuścił się samowolnego oddalenia na czas dłuższy niż 14 dni, wówczas na podstawie art. 303 § 3 ustawy, kara mogła wynieść od 6 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności, a w sytuacji, gdy żołnierz dokonał również zaboru broni służbowej, czyli dopuścił się tego czynu w typie kwalifikowanym w przepisie art. 303 § 4 za co przewidziana była sankcja karna w wysokości od 1 do 8 lat pozbawienia wolności. Czyn ten w typie podstawowym ścigany był na wniosek dowódcy jednostki.

Ustawa przewidywała jednak w art. 303 § 6, że jedynie szeregowcy i podoficerowie rezerwy mogli być podmiotem samowolnego oddalenia się, nie mogli być nim oficerowie, chorążowie czy żołnierze zawodowi bądź podoficerowie służby nadterminowej.

Kodeks karny z 1969 r. różnicował przestępstwo dezercji w typie podstawowym, uprzywilejowanym oraz w trzech typach kwalifikowanych. Za dokonanie tego czynu zabronionego w typie podstawowym określonym w przepisie art. 304 § 1 ustawy groziła sankcja karna od 2 do 10 lat pozbawienia wolności.

Wyższe sankcje karne przewidziane były za popełnienie przestępstwa dezercji w typie kwalifikowanym. Pierwszy z nich polegał na dezercji z zaborem

⁴⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13, poz. 94), dalej: k.k. z 1969 r.

⁴⁷ J. Muszyński, *Encyklopedia prawa*, cz. 5: *wojskowe prawo karne materialne*, Warszawa 1969, s. 82.

⁴⁸ *Ibidem*.

broni i za ten czyn był stosowany przepis art. 304 § 2 ustawy. W tym samym przepisie określony był również drugi typ kwalifikowany tego czynu, polegający na dezercji wspólnie z innym żołnierzem. Trzeci typ kwalifikowany omawianego czynu przestępnego polegał na dezercji z zamiarem ucieczki za granicę lub urzeczywistnieniu takiego zamiaru w czasie trwania dezercji, czy też na pozostawaniu tam przez żołnierza, który jednocześnie uchylał się od służby. Omawiany czyn określony był w art. 304 § 3 k.k. z 1969 r. Za dezercję w każdym z typów kwalifikowanych przewidziana była kara nie niższa niż 3 lata pozbawienia wolności. Na podstawie art. 32 k.k. z 1969 r. kara pozbawienia wolności nie mogła trwać dłużej niż 15 lat.

W art. 308 k.k. z 1969 r. określony był typ uprzywilejowany zarówno przestępstwa samowolnego oddalenia jak i dezercji. Jeżeli żołnierz dobrowolnie powrócił w czasie krótszym niż 14 dni, sąd mógł wobec niego zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary. Należy jednak nadmienić, iż przepis ten w przypadku czynu samowolnego oddalenia odnosił się do jego typów kwalifikowanych określonych w art. 303 § 3 i 4 ustawy.

W porównaniu do przepisów poprzedzających wejście w życie kodeksu karnego z 1969 r. można spostrzec, że sankcje karne za samowolne oddalenie się bądź za dezercję były łagodniejsze. Przepisy nie przewidywały już kary śmierci za żaden z tych czynów zabronionych.

Podsumowanie

Na przestrzeni kilkudziesięciu lat istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz Związku Sowieckiego w prawie karnym wojskowym obu wspomnianych bytów politycznych zaszło wiele istotnych przemian.

W pierwszym Kodeksie karnym RFSRS za przestępstwa samowolnego oddalenia i się i dezercji kary były dotkliwie bardziej pod względem finansowym niż ze względu na czas pozbawienia wolności jaki groził za te czyny przestępne.

Znaczne zaostrzenie kar w tym państwie nastąpiło dopiero wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 6 lipca 1940 r. Zmiany te były spowodowane oczywiście warunkami wojennymi, które narzucały potrzebę utrzymania dyscypliny w Armii Czerwonej oraz zapewnienia karność żołnierzy. Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR zawierał dość podobne przepisy za omawiane czyny przestępne jak ustawodawstwo sowieckie.

Taki stan rzeczy zmienił się wraz z wejściem w życie KKWP. Przepisy tego aktu prawnego były bardziej odbiegające od sowieckich. Najistotniejsza różnica tkwiła w kryterium czasowym rozgraniczającym przestępstwo dezercji od samowolnego oddalenia, w przepisach sowieckich była to jedna doba, tymczasem KKWP, jak już wcześniej wspomniano, w czasie pokoju były to dwa tygodnie, jedynie w czasie wojny był to jeden dzień. Istotne jest również,

iż w KKWP przepisy nie traktowały bezpośrednio o przestępstwie dezercji, jedynie na podstawie art. 121 omawianego aktu prawnego można było wnioskować, że określony czas nieobecności rozgraniczał omawiane czyny przestępne.

W późniejszym okresie to się zmieniło, czyn dezercji był już dokładnie określony w polskim ustawodawstwie, co więcej sankcje karne przewidziane przez KKWP stały się nieco łagodniejsze, choć raczej wciąż porównywalne z tymi w Związku Sowieckim. Różnica między tymi dwoma ustawodawstwami polegała również na tym, że sowieckie przepisy były bardziej syntetyczne niż polskie, te drugie zaś były obszerniej stypizowane.

Sankcje karne w sowieckich przepisach uległy liberalizacji wraz z wprowadzeniem Kodeksu karnego z 1960 r. W ustawodawstwie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wraz z wprowadzeniem nowego Kodeksu karnego w 1969 r. przepisy karno-wojskowe zostały zamieszczone w jednej z jego części. Polskie przepisy prawa karnego wojskowego nadal w pewnym stopniu różniły się od przepisów sowieckich. Jedną z różnic były odmienne sankcje karne przewidziane dla żołnierzy różnego stopnia i funkcji. W Polsce po wprowadzeniu nowego Kodeksu były one jednolite dla szeregowców, podoficerów i oficerów. Podobieństwem, jakie zachodziło w ustawodawstwie obu państw było to, że zarówno w przepisach polskich jak i sowieckich występował jeden typ podstawowy dezercji, trzy typy kwalifikowane oraz jeden uprzywilejowany, w przypadku samowolnego oddalenia się zachodziły już pewne różnice co do typów tego czynu.

Jak więc można zauważyć pomimo iż polski ustawodawca musiał sugerować się sowieckimi przepisami, to pewne różnice zachodziły między legislacjami PRL i ZSRS. Podobnie było w przypadku innych państw socjalistycznych. W węgierskich przepisach przewidziany był, oprócz dezercji, jeszcze inny czyn, polegający na ucieczce do nieprzyjaciela⁴⁹. W jugosłowiańskich przepisach w tamtym okresie dezercja była przewidziana łącznie z samowolnym oddaleniem się⁵⁰. W przepisach Korei Północnej natomiast przewidywano aż cztery typy kwalifikowane dezercji, podczas gdy w przepisach polskich i sowieckich były trzy⁵¹.

Patrząc z obecnej perspektywy można stwierdzić, że prawo karne wojskowe państw socjalistycznych w okresie II wojny światowej, a także przez długi czas po jej zakończeniu było wyjątkowo surowe, niezgodne z dzisiejszymi standardami poszanowania praw człowieka. Należy jednak zauważyć, że przepisy regulujące odpowiedzialność karną żołnierzy w ZSRS i PRL powstawały w wyjątkowo trudnych warunkach.

W przypadku Związku Sowieckiego najpierw miało miejsce budowanie fundamentów państwowości w nowym bycie politycznym, powstałym na gruzach carskiej Rosji, następne trudności pojawiły się wraz z podjęciem konfrontacji

⁴⁹ J. Muszyński, *Prawo karne...*, s. 121.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 118.

⁵¹ *Ibidem*, s. 119.

zbrojnej przez ZSRS z najbardziej niebezpiecznym państwem w historii świata – Trzecią Rzeszą Niemiecką. W przypadku Polski Ludowej ustawodawstwo powstawało w trakcie II wojny światowej oraz walki z hitlerowskimi Niemcami przy silnych wpływach Związku Sowieckiego.

W późniejszym czasie istotną rolę odegrała tzw. odwilż bloku państw komunistycznych. Przepisy sukcesywnie stawały się coraz łagodniejsze. Pokój i stabilizacja polityki wewnętrznej bez wątpienia sprzyjały i sprzyjają liberalizacji prawa karnego wojskowego.

Bibliografia

Akty prawne

- Konstitutsija (Osnownoj Zakon) Sojuza Sowetskich Socialistycznych Respublik (utworzona postanowieniem Czrezwyczajnowo VIII Zjezda Sowelow Sojuza Sowetskich Socialistycznych Respublik ot 5 dekabra 1936 goda).
- Dogowor ob Obrazowanii soiuza sowietskich socjalistycznych republik, data sozdania; 30 dekabra 1922 goda.
- Centralnyj Ispolitielnyj Komitet SSSR, Postanowlenie ot 31 oktjabra 1924 goda, Polożenie o Woiskich Priestuplениach.
- Prezidium Pierchownowo Sowietu SSSR, Ukaz ot 6 iulija 1940 goda Ob. Izmienienii punktow „a” – „g” ct. 193 Ugołownowo Kodeksa RSFSR.
- Zakon SSSR ot 25 dekabra 1958 goda Ob Ugołownych Otwietstwiennosti za Woinskie Prestuplениa.
- Postanowlenie WCIK o Perechode k Wseobszczej Mobilizacji Robocznych i Bedniejszych Krestian w Rabocze-Krestianskuj Krasnuju Armiju iz dnia 29 maja 1918 g.
- Postanowlenie Soveta Truda i Oborony RSFSR ot 3 marta 1919 goda O Mierach Borby s Desertirstwom.
- Postanowleniye Soveta Truda i Oborony RSFSR ot 3 junia 1919 goda O Merach k Iskoroneniu Dezertirstwa.
- Dekret Wserosyjskowo Centralnowo Ispolitielnowo Komiteta, Położenie o Rewolucyjnych Wojennyh Tribunalach, ot 29 nojabra 1919 g.
- Wsjerosijskij Cienralnyj Ispolitielnyj Komitet, Postanowlenie ot 1 junia 1922 g., O Wwiedenii w Diejstwie Ugołownowo Kodeksa R.S.F.S.R.
- Postanowlenie Wsjerosijskij Cienralnyj Ispolitielnyj Komitet ot 21.11.1926 g. „O Wwedenii i Dejstwie Ugołownowo Kodeksa R.S.F.S.R. redakcji 1926 goda (wmeste s „Ugołownym Kodeksom R.S.F.S.R.).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 października 1932 r. – Kodeks karny wojskowy, Dz.U. 1932 nr 91 poz. 765.
- Zakon RSFSR ot 27.10.1960 Ob Utwierżdenii Ugołownowo Kodeksa RSFSR (Wmeste s „Ugołownom Kodeksom RSFSR”).

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz. U 1944 nr 6 poz. 27).
- Dekret Rady Państwa z dnia 13 maja 1953 r. o zmianie niektórych przepisów Kodeksu Karnego Wojska Polskiego (Dz.U. 1953 nr 27 poz. 104).
- Dekret Rady Państwa z dnia 31 grudnia 1956 r. o zmianie niektórych przepisów Kodeksu Karnego Wojska Polskiego (Dz.U. 1957 nr 1 poz. 2).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1957.22.107 t.j. z dnia 1957.04.26).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969 nr 13, poz. 94).
- Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, Wydawnictwo I Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR 1943.

Orzecznictwo

- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 czerwca 2001 r., WKN 13/01 LEX nr 76250 (05.07.2020).

Literatura

- Czchikwadze W., *Radzieckie prawo karne wojskowe. Część ogólna*, Warszawa 1952.
- Czchikwadze W., *Radzieckie prawo karne wojskowe. Część szczególna*, Warszawa 1952.
- Flemming M., *Kodeks karny. Część wojskowa. Komentarz*, Warszawa 2000.
- Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2013.
- Lityński A., *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.
- Lityński A., *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojskowe przed wrześniem 1944 r., Pamięć i Sprawiedliwość*, [w:] *Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej*, t. 39. Warszawa 1996.
- Lityński A., *Początki służby sprawiedliwości w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR (1943 r.)*, [w:] *Dawne Prawo i Myśl Prawnicza*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1995.
- Lityński A., *Prawo karne w okresie PKWN. Wahania i decyzje*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2015, nr XV(1).
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 2010.
- Lityński A., *Rok 1943 w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR: Tworzenie wojskowego prawa sądowego*, [w:] *Historia Prawa - Historia Kultury. Liber Memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagieńska, H. Olszewski, Poznań 1994.
- Lityński A., *Z problematyki legalności aktów prawnych Polski Ludowej. W związku z orzeczeniem Izby Wojskowej Sądu Najwyższego z 19 czerwca 2001 r.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. IX., cz.2.
- Mieński W., Wyszyńska Z., *Radzieckie Prawo Karne*, Warszawa 1953.

Muszyński J., *Encyklopedia prawa*, cz. 5: *Wojskowe prawo karne materialne*, Warszawa 1969.

Muszyński J., *Prawo karne wojskowe państw socjalistycznych*, Warszawa 1967.

Źródła internetowe

Szczemielinow P., *Ustawodawstwo karne ZSRR i nowy kodeks karny RSFR*. Muzeum Historii Polski 1961, [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Palestra/Palestra-r1961-t5-n5\(41\)/Palestra-r1961-t5-n5\(41\)-s102-109/Palestra-r1961-t5-n5\(41\)-s102-109.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Palestra/Palestra-r1961-t5-n5(41)/Palestra-r1961-t5-n5(41)-s102-109/Palestra-r1961-t5-n5(41)-s102-109.pdf)

Zakamołdin R.W., *Stanowlenije otieczestwiennowo wojenno-ugolownowo zakonodatelstwa w sowietskij period (1918-1991)*, https://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-otechestvennogo-voenno-ugolovnogo-zakonodatelstva-v-sovetskiy-period-19181991-gg?fbclid=IwAR31KbA-Ga3wOasDef9MNoQSDj0KheDl68fDs5O2nuFbLSmnl_vi1Z7neg

STRESZCZENIE

Przestępstwa dezercji i samowolnego oddalenia się żołnierza w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Gdy na gruzach carskiej Rosji powstawało nowe socjalistyczne państwo, przestępstwa samowolnego oddalenia się oraz dezercji stanowiły istotny problem ze względu na prowadzone w tamtym okresie działania wojenne zarówno wewnątrz kraju jak i na zewnątrz. Ustawodawstwo sowieckie w okresie międzywojennym jednak nie traktowało wspomnianych czynów przestępnych szczególnie surowo. Zmiany nastąpiły wraz z wejściem w życie dekretu z dnia 6 lipca 1940 r. Przepisy tego aktu normatywnego zostały wdrożone do ustawodawstw wszystkich republik związkowych, natomiast przewidziane w nich sankcje karne były bardzo dotkliwe, dostosowane do warunków wojennych. W 1961 r. wszedł w życie Kodeks karny RSFRS, w którym implementowano przepisy z ustawy ogólnozwiązkowej z 1958 r. Prawo karne wojskowe kształtowało się w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jeszcze w trakcie II wojny światowej. W 1943 r. w sposób nielegalny wydano Kodeks Wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, przepisy w nim zawarte niewiele odbiegały od sowieckich. Rok później wszedł w życie Kodeks Karny Wojska Polskiego, który względnie surowo traktował czyny zabronione samowolnego oddalenia się oraz dezercji. Obowiązkiwanie KKWP wraz ze zmianami trwało do końca 1969 r. po czym został on zastąpiony przez nowy Kodeks karny, w którym zawarto przepisy dotyczące przestępstw wojskowych. Pomimo wielu podobieństw między ustawodawstwem polskim i sowieckim można dostrzec też pewne różnice, które niekiedy były znaczne.

SUMMARY

Crimes of desertion and self moving away in Union of Soviet Socialist Republics and Polish People's Republic

After collapse of Russia in 1917, there was a new socialistic country formed. Crimes of desertion and self moving away had been a big problem, because the war was inside and outside of the USSR. The legislation of USSR in time of interwar period did not treat the above-mentioned criminal acts particularly severely. Changes came with enacting the decree from 6 July 1940. New regulations had been implemented to legislations of all soviet republics and they had been very severe for soldiers adapted to war conditions. Since 1961 was valid new crime code which contained regulations of all-union act from 1958. Military criminal law in Polish Peoples Republic had been created during the Second World War. In 1943, the Military Code of the Polish Armed Forces in the USSR was passed illegally and regulations of it had been very similar to the soviets at that time. In the next year was enacted Criminal Code of Polish Army, it was valid until new crime code passed. Since 1970 applicable regulations about military crimes had been in crime code which was enacted in 1969. Despite the many similarities between polish and soviet legislations there had been also some differences, sometimes they were even significant.